

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра політології та соціології

Дипломна робота магістра

з теми: **“ ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В ТОТАЛІТАРИЗМІ ”**

Виконав: студент 2 курсу
галузь знань 05 Соціальні та поведінкові
науки. Спеціальності 052 Політологія
Лисак Віктор Володимирович

Керівник: Вонсович С.Г., доктор
політичних наук, доцент
Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 р.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико – методологічні засади дослідження політичної культури в тоталітарному суспільстві.....	9
1.1 Розвиток тоталітарних ідей та основні ознаки тоталітаризму.....	9
1.2 Політика тоталітарних держав у галузі культури.....	17
1.3 Особливості політичної культури в тоталітарному суспільстві.....	22
Розділ 2. Національно – культурне відродження України на сучасному етапі розвитку.....	39
2.1 Державна політика в галузі культури.....	39
2.2 Місце та роль культури у впливі на політичну владу.....	49
2.3 Особливості функціонування культури в Україні.....	64
Висновки.....	78
Список використаної літератури.....	83

Вступ

Актуальність теми Влада і культура завжди були предметом особливої уваги з боку людей і суспільства. Влада – явище, без якого взагалі важко уявити життєдіяльність людини на будь-якому рівні її колективності. Адже вона (влада) в самому простому і зрозумілому її смислі – це вплив, спричинений на інших. Культура також має винятковий характер і займає особливе місце в житті суспільства. З розвитком історії, в процесі суспільної диференціації культура так само, як і влада «виявляла» свої все нові і нові грані. Сучасна цивілізована людина готова сприйняти найрізноманітніші зразки світової культури. Це відбувається лише тому, що сама культура стала органічною частиною людини, яка не уявляє себе без освоєння всього того, що виробило людство.

Актуальність прикладу передових держав у відносинах з культурою має неабияке значення для становлення сучасного українства. Як з боку побудови справжньої демократичної держави, так і з боку вираження культури, яка б гідно ввійшла в світовий культурний простір. Проблема загострюється транзитивним характером української історії: переходом від тоталітарного, багато в чому колоніального минулого до демократично-орієнтованого суспільства в якому були б закладені базові основи демократії.

Разом з тим, досвід доступної нам історії говорить про те, що руйнація традиційних і впровадження нових способів організації влади завжди містить загрозу соціального хаосу і свавільно-анархічних дій, диктатури. Завжди знаходяться сили, групи людей чи особистості, які збурюють народ, розпалюють пристрасті, спонукають до зіткнення, протистояння, намагаються насильницькими методами «підштовхнути історію». І якими б харизматичними, народними чи близькими до народу вони не здаються, в основі цього процесу лежить свавілля, нехтування історичними закономірностями, маніпуляція свідомістю та поведінкою мас, використання людей як засобу для досягнення власних владних амбіцій.

Застереженням цим процесам може бути лише культура, досвід історії, знання та відповідальність, якими мають володіти лідери, які започатковують

суспільні перетворення. Безвідповідальність і безкультур'я призводять до хаосу, негативні наслідки якого зрештою позначаються на кожній людині, родині, суспільстві загалом. Людина-громадянин, яка ще вчора була твоїм колегою, товаришем, доброзичливим сусідом, або навіть кумом, перетворюється на хижака, який прагне відхопити, відкусити та терміново проковтнути якомога більший шматок від зруйнованої частки загальнонаціонального багатства. Ще більш хижим, нетерпимим, спритним та загрозливим він стає тоді, коли приходить до влади. Період хаосу – це період колосальних випадковостей. Хитрий, спритний і пронирливий пізнає цю істину першим. Він рветься до влади, адже влада створює можливості швидкого збагачення та водночас звільняє від відповідальності. Він нехтує культурою, мораллю, совістю та робить свою чорну справу – керує! – без достатніх для того знань, досвіду, практичних навичок.

Зупинити цей процес може лише висока гуманістична культура. Однак перехідні, транзитивні суспільства характеризуються розпорошеністю цінностей, норм, орієнтацій, що створює загрозу відходу культури від гуманістичних, загальнолюдських пріоритетів. Представники культури, науки, освіти, духовенства мають заявити про себе перед народом і через демократичне виявлення волі народу витіснити «каліфів на годину» із влади, перейняти на себе владні функції. Взаємодія культури та політичної влади постає в цій ситуації як чинник «окультурення влади» і стабілізації культурного пошуку, інтеграції національних пріоритетів у загальноцивілізаційний потік світової історії.

У вищесказаному можна побачити особливу актуальність дослідження для українського суспільства, що рухається до демократії. Велика та багата українська культура тривалий час була підпорядкована чужій державній владі. Це деформувало її розвиток і, водночас, викликало справедливу непокору – волелюбний потяг до самостійності, незалежності, власної державності. Здобуття державної самостійності змінює соціальний статус національної культури в суспільстві, її ставлення та належність до політичної влади,

пріоритети розвитку, соціальне значення. Разом з тим, цей процес вимагає адекватного наукового осмислення.

Метою роботи є дослідження особливостей формування та розвитку політичної культури у тоталітарному суспільстві.

Для досягнення цієї мети передбачається вирішення наступних завдань:

– розкрити зміст поняття “політична культура”, “культура тоталітарного суспільства”, “культура політичної влади” виявити специфіку феномену «культури політичної влади» та його суспільної ролі;

– проаналізувати культуру як суттєвий чинник стабілізації влади і виявити основні канали впливу культури на політичну владу;

– дослідити специфіку, умови та особливості розвитку культури тоталітарного суспільства;

– здійснити аналіз чинників, що зумовлюють процес взаємодії культури та політичної влади в суспільстві;

– окреслити шляхи і засоби взаємодії культури і влади в тоталітарному суспільстві;

– дослідити особливості взаємодії культури та політичної влади в сучасному українському суспільстві;

– проаналізувати політику сучасної України в контексті відродження та розвитку її культури, активізації культурного процесу, входження у світовий культурний контекст.

Об’єктом дослідження є політична культура у тоталітарному суспільстві.

Предметом дослідження є особливості культури, влади у тоталітарному та транзитивному суспільстві сучасної України.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

- системний метод, який забезпечив розгляд влади та культури, а також їх взаємодії як таких феноменів, які при всій своїй складності, внутрішній суперечливості і навіть антагоністичності є цілісними і структурованими;

- логічний метод, за допомогою якого розкриті внутрішні зв'язки, взаємозалежність структурних елементів цілого;

- порівняльний метод дав можливість співвіднести явища культури та влади в контексті їх спільної сутності з метою обґрунтування ідеї ефективного взаємозв'язку цих явищ;

- історичний метод використовувався при аналізі особливостей розвитку культури та влади в ретроспективі, а також в контексті становлення державної політики сучасної України в галузі культури.

Елементи наукової новизни полягають в тому, що в роботі комплексно розглянуто особливості взаємодії культури та влади в умовах тоталітарного суспільства, проаналізовані механізми такої взаємодії в історично-перехідних типах соціальних систем, в суспільстві під час подолання наслідків тоталітарного минулого. В результаті дослідження обґрунтовано низку положень, які мають наукову цінність: уточнено зміст терміну «політична культура» «політична влада», їх сутнісні основи ; показано залежність взаємодії культури та політичної влади від типу суспільства в якому ця взаємодія здійснюється; проаналізовано специфіку культури тоталітарного суспільства, яка полягає в її значному підпорядкуванні політичній владі; показано, що тоталітарний режим згубно впливає на всі сторони життєдіяльності суспільства; виявлено і охарактеризовано особливості взаємодії культури та політичної влади в транзитивному суспільстві; здійснено комплексний системний аналіз особливості взаємодії влади та культури в українському суспільстві; виявлено і охарактеризовано основні проблеми здійснення політичної культури у сучасній Україні.

Практичне значення дослідження. У роботі зосереджується увага на питаннях особливостей взаємозв'язку культури та влади, що недостатньо враховуються при формуванні подальшої гуманітарної політики. Досліджувана проблема має практичне значення, оскільки на сучасному етапі розвитку культури та політики влади щодо неї зростає її роль, в тому числі й в Україні. Дають можливість ґрунтовніше зрозуміти складність, а тому особливу

значущість феномена взаємодії культури та влади, особливо на тлі становлення сучасної української держави.

Матеріали дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці студентів до практичних та семінарських занять з таких дисциплін як політології, практичної політології, соціології, українознавства, спецкурсів та проблемно орієнтованих курсів.

Джерельна база. Проблема співвідношення культури і влади різною мірою та з різних точок зору досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, значний пласт літератури, що стосується цієї теми, висвітлює соціокультурні зміни епохального плану, зміни типів влади, соціальних систем як наслідок соціальних революцій.

Серед західноєвропейських дослідників до цієї тематики зверталися Р. Арон,[78] Т. Адорно, [5] Х. Аренд,[4] З. Бжезинський, Б.[111] М.Джилас [23] Ж.Желев[27] Г.Кассіер, [33] Г. Маркузе [49], М.Маля [46], Б.Муссоліні [59] Ф. Нольте[63] Ф. фон Гаек,[98] К. Поппер,[73] А. Тойнбі, А[85]. Швейцер, К.[103] К.Ясперс [107] та ін.

Деякі суттєві сторони проблеми взаємодії культури і політичної влади висвітлювалися під час дослідження культури, зокрема, у працях таких авторів, як Бистрицький, М.[10], Ю.Игрицкий [31] В. Шинкарук, [106] С. Кірдина [34]та ін. Низку аспектів зазначеної тематики було проаналізовано в частині дослідження духовного життя суспільства, під час вивчення такого явища, як політична культура.

Значні доробки мають роботи, присвячені дослідженню взаємодії культури й ідеології. До них належать публікації таких авторів, як В. Баран [7], А. Валіцький [11], Є. Головаха [17], О. Долженков [24], В.Кулик [40], Т. Метельова[53], О.Пленков [67], Г.Почепцов [74], В.Полохало [70], Я. Дрбакін[25] та ін.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження були апробовані у виступах автора на студентській науково-практичній конференції (квітень 2017 р.), на круглому столі «Політична освіта очима студентів» (Кам'янець – Подільський, березень, 2017) а також під час проходження

практики, зокрема у процесі читання лекцій і проведення семінарських занять із технології політичних процесів та практичної політології на 3 і 4 курсах політологів історичного факультету.

Публікації на тему магістерської дипломної роботи. Результати дипломної роботи у вигляді статті подані до друку у збірник студентських наукових робіт “Політія”.

Структура дипломної роботи зумовлена метою і завданнями даного дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг дипломної роботи 92 сторінок. Із них обсяг основного тексту - 82 сторінок, список використаної літератури включає 11 найменувань.

ВИСНОВКИ

Основним висновком дипломного дослідження є розуміння того факту, що культура в тоталітарному суспільстві – прямий результат природи самого тоталітарного політичного режиму, який полягає у всеохоплюючій владі, найзначущим наслідком дії якої є заперечення людини як громадянина, а відтак її відчуженість як від влади, так і справжньої культури. Зведення людини тоталітарного суспільства, в тому числі і в сфері культури, до рівня звичайного «гвинтика» зумовлює відповідний статус культури та її основні ознаки. Вона значно підпорядкована політичній владі, яка засобами як ідеології, так і певного примусу зумовлює розвиток культури і спрямовує його у наперед визначене річище. Таким чином, відбувається «ідеологізація культури». Влада ж переслідує вільнодумство різними способами, аж до фізичного знищення. Звідси – внутрішнє роздвоєння культури в тоталітарному суспільстві: з одного боку культура постає як один із засобів впливу влади на людину, з іншого – культура перманентно намагається звільнитися від тотальної опіки влади. Тоталітаризм руйнує особистість, індивідуальність будь-якої людини, в тому числі і особистість діяча культури як громадянина. В цілому культура тоталітарного суспільства внутрішньо відчужена від людини, від народу і подолати цей стан може тільки перехід від тоталітаризму до демократично-орієнтованого суспільства.

Місце та роль культури в цивілізованому суспільстві кардинально відрізняється від місця і ролі при тоталітаризмі. В демократичному суспільстві (в демократично-орієнтованому – великою мірою) роль культури визначається дійсною природою останньої, її суспільним призначенням.

Аналіз культурно-владних вимірів демократично-орієнтованого суспільства доводить, що засадним серед них можна вважати поліваріантність культурного розвитку. Ця умова – необхідна ознака ринку як глобального процесу множинності форм суспільного та індивідуального буття, якого культура потребує за своєю природою. Іншим вимірам (показниками, критеріями) є деструктуралізація та плюралізм культурних цінностей, світоглядна невизначеність творчого пошуку, деідеологізація культурного

процесу та запобігання загрозам дегуманізаційних «вивертів» культурного життя суспільства і особи.

В перехідний період від тоталітарного до демократично-орієнтованого суспільства феномен «влади культури», зрозуміло, проявляє свою суперечливу природу. Перша з них полягає в самій сутності перехідного періоду, коли зміст влади культури несе в собі відбиток минулого і зародки нового змісту. Друга пов'язана з природою символічного світу тоталітарної системи – міфологією, що зумовлює виняткову живучість міфів. Завдання формування справжнього символу «влади культури» – мінімізувати міфологічну його складову і максимально наповнити раціональністю. Третя суперечливість «влади культури» зумовлена її роллю в демократичному суспільстві в якості своєрідного контролера влади, а в умовах перехідного періоду це вкрай важка ноша для культури. Четвертою особливістю суперечливої природи феномену «влади культури» є пошуково-відображальний характер самої культури.

З виникненням незалежної держави українська культура зіткнулася з рядом серйозних викликів. Перший з них пов'язаний з розвалом СРСР і необхідністю збереження раніше існуючого культурного потенціалу. Другий виклик зумовлений курсом України на відкрите суспільство, у зв'язку з чим ще гострішою постала проблема культурної ідентичності українства. В сукупності перший і другий виклики формують третій і найсерйозніший – виклик націєтворення як інтегральна задача української спільноти, в якому роль культури уявляється чи не провідною.

Особливої актуальності набуває питання про державну політику України в сфері культури. Її головна мета – збереження українського суспільства як цілісності у всіх її основних виразах – економічному, політичному, духовно-світоглядному, мовному, територіальному тощо. Звідси – особлива актуальність концептуалізації державної культурної політики, стрижнем якої має стати ідея створення правових, економічних та організаційних умов для збереження й усебічного розвитку української культури як важливого чинника в побудові демократичного суспільства. В цьому контексті державна політика має подвійне завдання: по-перше, зберегти існуючий від попередньої епохи

культурний потенціал, по-друге – сформувати структуру, в тому числі управлінську, пристосовану до нових внутрішніх і зовнішніх умов. Державна стратегія України в галузі культури повинна включати: бюджетну підтримку культури із заохоченням позабюджетних шляхів її підтримки; адміністративну реформу системи органів управління культурною сферою із запровадженням нових, прозорих механізмів керування нею; протекціонізм щодо національної культурної індустрії. Основними стратегічними пріоритетами державної культурної політики є: належне збереження національної культурної спадщини; формування цілісного національного мовного простору; забезпечення інтенсивного розвитку вітчизняних культурних індустрій шляхом формування режиму державного потенціалу для національного виробника товарів і послуг культурного призначення; інтеграція української культури до світового культурного простору, формування засобами культури позитивного іміджу України.

Важливою умовою успішної стратегії державної політики України в сфері культури є необхідність забезпечити розгортання культурної сфери як вільний, світоглядно та змістовно незаангажований процес, в якому результати культури однаковою мірою є цінним, рівнозначними. А це можливо лише за умови свободи культуротворення – такого розвитку національної культури, коли він априорі не заданий ні векторально, ні змістовно, ні у вимірі формотворень культури. Безсумнівно, така умова передбачає відповідальність культури та її діячів перед громадянським суспільством і певною мірою перед державою. В поєднанні свободи культуротворення та відповідальності – стрижень як державної політики в галузі української культури так і розгортання самої культури.

В силу цілого ряду причин (недостатньо глибокого розуміння місця і ролі культури у справі побудови нової держави, з одного боку, і недостатніх кроків самої української культури назустріч молодій державі) на перших порах української незалежності склався дещо суперечливий погляд на взаємодію культури і влади. Він особливо яскраво проявився в концепції посилення управлінського і змістовного централізму в державному управлінні культурою

і, без сумніву, з часом показав свою згубність як такий, що уособлював командно-адміністративну систему в галузі культури. Натомість концепція державної підтримки культури, яка визнана усіма сучасними демократіями, передбачає відносно вільний від державного втручання розвиток культури з активною його підтримкою з боку держави. Така концепція дозволяє культурі повною мірою виконувати своє суспільне призначення.

Найперше згадаємо, що українська культура – це поле українських людських смислів, певний зріз з людського розвитку в контексті українства. В такій якості українська культура є вічною, сталою, а тому первинною щодо всього іншого українського (економіки, політики, держави тощо). В силу цього українська культура є суттєвим чинником стабільного розвитку українства в цілому, української влади зокрема. Вона – гарантія легітимності влади, поглиблення взаємозв'язку влади з народом. Таке розуміння культури дозволяє сформулювати методологічний підхід до визначення основних шляхів і способів (каналів) впливу культури на суспільство і владу. Головною методологічною засадою тут є ідея про єдність та існування, про структуру влади та її предметні форми, в яких відображений вплив культури на владу як органічне продовження сутності самої культури та її структури. Базовим каналом такого впливу визначається політична культура, іншими каналами – техніко-технологічний, економічно-матеріальний, соціально-організаційний (через людські спільноти), суспільно-духовний (через форми людського духу та його організаційні утворення) та символічний.

Разом з тим і влада здійснює вплив на розвиток культури. В демократично-орієнтованому суспільстві вона не лише зацікавлена в культурі, але й толерантно її спрямовує у загальноцивілізаційне русло. Механізмом (і засобом) впливу на культуру тут вже є не ідеологія (як відбувається в тоталітарному суспільстві), а гуманітарна політика. Основними її складовими в Україні є: мовна стратегія, освітня політика, система просвітництва, засоби масової інформації, зовнішня культурна стратегія. Державна гуманітарна політика незалежної України в своєму розвитку пройшла три етапи: етап офіційного визнання української культури в контексті утвердження основних

атрибутів державності в перші роки незалежності; етап становлення інституційної структури забезпечення розвитку української культури у сферах науки, освіти, мистецтва тощо в період розбудови української держави; етап інтенсифікації поширення нових зразків української культури й активної її інтеграції у глобальний культурний простір після Помаранчевої революції.

Проблема особливостей взаємодії культури та влади є вельми актуальною і перспективною. Це пояснюється, насамперед, її складністю та багатогранністю. В даній роботі окреслені основні методологічні підходи і висновки щодо особливостей функціонування культури та влади в демократично-орієнтованому суспільстві. Однак цілий ряд зрізів такого функціонування ще чекають свого соціально-філософського осмислення. Мова іде, наприклад, про інституційні механізми реалізації свободи засобами культури. Глибшого аналізу вимагають питання відповідальності культури в процесі розбудови української держави, відповідей на виклики, що стоять перед сучасною українською культурою тощо. Наукова розробка цих та інших проблем суттєво збагатить уявлення про взаємодію культури і влади, її особливості в умовах трансформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Авторханов А. Технология власти. – М.: СП «Слово»; Центр «Новый мир», 1991. – 638 с.
2. Андрущенко В.П. Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій: В 2-х т. / В.П. Андрущенко, М.І. Михальченко; Укр. Акад. політ. наук. – К.: Генеза, 1993. – Т. 2. – 313 с.
3. Арендт Г. Становище людини / Г. Арендт; Пер. з англ. і вступ. ст. Марії Зубрицької. – Львів: Центр гуманітарних досліджень ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 254 с.
4. Арендт Г. Джерела тоталітаризму: спільний видавничий проект телеканалу "1+1" та видавництва "Дух і літера" / Х. Арендт ; пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков. - К. : Дух і літера, 2002. - 575 с.
5. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Под общ. ред. В.П. Култыгина. – М.: Серебряные нити, 2001. – 416 с.
6. Бабкін В. Політична освіта. Алергія на «вчорашніх» чи короткозорість «нинішніх» / В. Бабкін, М. Кириченко // Віче. – 1994. – № 4. – С. 74-84.
7. Баран В. К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 447 с.
8. Берлин И. Философия свободы. Европа / И. Берлин; Пер. с англ.; предисловие А. Эткинда. – М.:Новое литературное обозрение, 2001.– 448 с.
9. Білецький П. А Ти, всевидящее око.. / П. Білецький // Віче. – 1994. –№ 1. – С. 51-52.
- 10.¹ Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Е.К. Быстрицкий. – К.: Наукова думка, 1991. – 200 с.
11. Валіцький А Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії / Анджей Валіцький; пер. з пол. Д. Андрухів. – Київ: Всесвіт, 1999. – 509 с

12. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер; Пер. з нім., післямова та коментарі Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
13. Власть при переходе от тоталитаризма к демократии // Свободная мысль. – 1993. – № 8. – С. 54-56.
14. Власюк О. Людський вимір: реалії і перспективи України (Права людини в Україні) / О. Власюк, Б. Парахонський, С. Пирожков // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 34-45
15. Гайда А.В. Власть и человек / А.В. Гайда, В.В. Китаев // Философские науки. – 1990. – № 4. – С. 55-60.
16. Голомшток И. Тоталитарное искусство / И. Голомшток. – М.: «Галарт», 1994. – 317 с.
17. Головаха Є., Пухляк В. Политическая социализация в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. – 2002. - №2. – С. 29 - 32.
18. Губерський Л.В. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – К.: Знання України, 2002. – 580 с.
19. Гуманізація освіти: «Круглий стіл» учених і педагогів практиків // Общественные науки и современность. – 1992. – № 2. – С. 74-80.
20. Гуманізація і гуманітаризація – пріоритетний напрямок державної політики України в галузі вищої освіти: Тези докладів міжвузівської науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 13-15 травня 1992 р.: В 3 ч. – Днепропетровск: Вид-во ДДУ, 1992. – 288 с.
21. Демчук П. Дар божий, а не зерно розколу. Щодо західно-східної природи України та її зовнішньополітичних пріоритетів / П. Демчук // Політика і час. – № 7. – С. 45.
22. Дзюба І. Опікуватись культурою свого народу / І. Дзюба // Українська культура. – 1993. – № 2. – С. 9.
23. Джилас М. Лицо тоталитаризма. – Пер. с сербо-хорват. – М.: Изд-во «Новости», 1992. – 544 с.

24. Долженков О.О. Тоталітаризм в Україні: проблеми формування та трансформації / О.О.Долженков. - Одеса: НДРРВ, 2000. - 195 с.
25. Драбкин Я. Тоталитаризм в Европе XX века . Из истории идеологии, режимов и их преодоления / Я . С . Драбкин, А . В . Шубин [и др .]; рук . авт . коллектива Я . С .Драбкин, Н . Н . Колесова — РАН ИВИ, Центр германских ист . исслед . «Мюльхайм инициатива» . — М ., 1996. — 537с.
26. Жданова І. Не вмерти від істини / І. Жданова // Віче. — 1994. — № 6. — С. 111.
27. Желев Ж. Авторитарный образ мышления и культ национального вождя / Ж. Желев // Диалог. — 1991. — №6. — С. 56-66.
28. Желев Ж. Фашизм. Тоталитарное государство. - Пер. с болг. - М.: Изд-во Новости, 1991. - 336с.
29. Затуливітер В. Болить Україна / В. Затуливітер // Українська культура. — 1993. — № 2. — С. 1-2.
30. Зиммель Г. Понятие и трагедия культуры / Г. Зиммель // Зиммель Г. Избранное: в 2-х т. — Т. 1. Философия культуры. — М.: Юрист, 1996. — С. 445-474.
31. Игрицкий. Ю Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе// История СССР. 1990. N 6. С.172–190.
32. Ильин В.В. Человек в тоталитарном / В.В. Ильин // Социально-политический журнал. — 1992. — № 6-7. — С. 3-13.
33. Кассирер Э. Избранное. Индивид и космос / Э. Кассирер. — М.; СПб.: Университетская книга, 2000. — 654 с.
34. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. Введение в X-Y-теорию. Изд. 3-е, переработанное, расширенное и иллюстрированное. М., СПб.: Нестор-История, 2014.- 468 с.
35. Кононенко П. Ковток із джерела / П. Кононенко // Віче. — 1992. — № 3. — С. 112.
36. Крабе Г.С. Диалектика повседневности / Г.С. Крабе // Вопросы философии. — 1989. — № 5. — С. 26-46.

- 37.Кравченко І. Культура як національна мета / І. Кравченко // Віче. – 1995. – № 2. – С. 132.
- 38.Култаєва М. Всякому городу нрав и права / М. Култаєва, Є. Уварова // Віче. –1993. – № 10. – С. 60.
- 39.Культура українського народу: [Навч. посібник] / [В.М. Русанівський, Г.Д. Верес, М.В. Гончаренко та ін.]. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
- 40.Кулик В. Тоталітаризм у традиції та сучасності України [XX ст.] // Філософ. і соціол. думка. – 1994.– №2.– С. 67-76.
- 41.Леві-Строс К. Структурна антропологія / К. Леві-Строс; Пер. з фр. Зоя Борисюк. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
- 42.Леонтьєв К. Восток, Россия и славянство. Философия и политическая публицистика. Духовная проза / К. Леонтьев. – М.:Республика, 1996.–799 с.
- 43.Лисовский Ю. П. Италия: от фашизма к демократии (трудные пути послевоенной перестройки).- М.: Наука, 1990.-288с.
- 44.Личковах В.А. Гуманизация современного образования / В.А. Личковах // Духовность: традиции и проблемы: Межвуз. сб. науч. ст. Редкол.: А.В. Лукьянов, М.С. Кунафин, В. Хёсле. – Уфа: Изд-е Башкирск. ун-та, 1991. – С. 87-89.
- 45.Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А.Ф. Лосев // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – С. 21-187.
46. Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991/ Пер. з англ. А. Д. Гриценка, П. С. Насади, З. І. Клещенко, В. П. Павленка. - К.: Мегатайп, 2000. – 608 с.
- 47.Маритен Ж. Знание и мудрость / Ж. Маритен; Пер. с фр. Л.М. Степачева; сост. Л.Л. Потков; науч. ред. И.С. Вдовина. –М.:Научный мир,1999.– 244 с.
- 48.Маркузе Г. Разум и революция / Г. Маркузе. – СПб.: «Владимир Даль», 2000. – 541 с.
- 49.Маркузе, Г. Одномерный человек. М.: REFL-book 1994г.- 368с.

50. Марченко М.Н. Основы государства и права в вопросах и ответах / М.Н. Марченко, П.Ф. Лунгу. – М.: Мысль, 1995. – 173 с.
51. Матвієнко А. Суспільство «не хворе», якщо бринить голос культури / А. Матвієнко // Віче. – 1995. – № 8. – С. 113-118.
52. Мизес Л. фон. Социализм. Экономический и социологический анализ / Л. фон Мизес; Пер. Б. Пинскер. – М.: Catallaxy, 1994. – 419 с.
53. Метельова Т. Нація у чотирьох вимірах сучасної ідеології, або тоталітаризм і демократія проти нації / Т. Метельова // Політологічні читання. – 1994. – № 2. – С. 279-286.
54. Міщенко М. Проблеми аналізу і вивчення напруженості у суспільстві // Політологічні читання. – 1993. – № 3. – С. 3-20.
55. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.
56. Муляр В.І. Політологія. Курс лекцій / В.І. Муляр. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 214 с.
57. Муляр В.І. Проблема становлення особистості в системі «індивід – суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз) / В.І. Муляр. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 320 с.
58. Муляр В.І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз) / В.І. Муляр. – Житомир: ЖІТІ, 1997. – 214 с.
59. Муссоліні Б. Доктрина фашизма. Перевод с итальянского В.Н. Новикова. (Издательство «Возрождение» - «La Renaissance», 1938)-18 с.
60. Не прив'язуватись до політвоза (Інтерв'ю з начальником Головного управління культури м. Києва) // Українська культура. – 1994. – № 1. – С. 2-3.
61. Нестерова Т.П. Культура в тоталітарному суспільстві / Т.П. Нестерова; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.history.kemsu.ru/sapsib/tezis/nester.
62. Ні за «гвельфів», ні за «гібеллінів»? // Українська культура. – 1995. – № 5–6. – С. 5.

63. Нольте Ернст. Фашизм в его эпохе [Електронний ресурс] / Е. Нольте. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001. – Режим доступу: <http://modernproblems.org.ru/hisrory/174-nolte-1.html>
64. Олійник Б. Фонд, не підвладний девальвації / Б. Олійник // Віче. – 1993. – № 1. – С. 130-131.
65. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас / Х. Ортега-і-Гассет // Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори / Пер. з ісп.: Вольфрам Бурггардт, В'ячеслав Сахно, Оксана Товстенко; Передмова: Віталій Табачковський. – К.: Основи, 1994. – С. 15-139.
66. Пазенок В. Політика і мораль: сюжет на злобу дня / В. Пазенок // Політика і час. – 1993. – № 5. – С. 35-41.
67. Пленков О. Ю. Мифы нации против мифов демократии: Немецкая политическая традиция и нацизм. Изд-во Русского Христианского гуманитарного института. Санкт-Петербург, 1997. – 571 с.
68. Погорелова А. Джерела не замерзають. Культурне життя регіонів у контексті державної політики / А. Погорелова // Українська культура. – 1995. – № 1. – С. 4-5.
69. Погорелова А.І. Інфраструктурне забезпечення культури (тенденції, проблеми, перспективи) / А.І. Погорелова // Українська культура. – 1994. – № 4-6.
70. Полохало В. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало - керівник авторського колективу. - К., -1995.-386с.
71. Пономарів О. Державність і мова / О. Пономарів // Віче. – 1994. – № 10. – С. 79.
72. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги: В 2-х т. / К. Поппер. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. У полоні Платонових чар: Пер. з англ. – 444 с.
73. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги: В 2-х т. / К. Поппер. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники: Пер. з англ. – 494 с.

74. Почепцов Г. Тоталитарный человек : очерки тоталитарного символизма и мифологии. К.: Глобус, 1994. -152 с.
75. Рабинович В.С. Западная литература: история духовных исканий: Уч. пособие / В.С. Рабинович. – М.: Интерпракс, 1994. – 375 с.
76. Работяжев Н.В. Политическая система тоталитаризма: структура и характерные особенности / Н.В. Работяжев // Вестник московского университета. Сер. 12 – Политические науки. – 1998. – №1. – С. 3-23.
77. Райт Г. Культура управління / Г. Райт // Політологічні читання. – 1995. – № 1. – С. 80-96.
78. Раймон Арон. Демократия и тоталитаризм = Démocratie et totalitarisme / Перевод с французского Г. И. Семенова. - М.: Текст, 1993. - 303 с
79. Розенберг А. Миф XX века: оценка духовно-интеллектуальной борьбы фигур нашего времени / А. Розенберг. – Tallinn: Shildex, 1998. – 527 с.
80. Саган О. Православный феномен культуры / О. Саган // Віче. – 1994. – № 9. – С. 109-115.
81. Салюк Ю.В. Гуманизация воспитательного процесса: прогностический аспект проблемы / Ю.В. Салюк // Человек: перестройка мышления и поведения. – К., 1991. – С. 161-169.
82. Смирнова Н.М. Интеллигентское сознание как предтеча тоталитарного менталитета / Н.М. Смирнова // Полис. – 1993. – № 4. – С. 125-133.
83. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року) / [В. Кремень, Є. Базовкін, М. Міщенко та ін.] // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 54-89.
84. Сумбатьян О.Г. Политология. Тоталитаризм – политический феномен XX века / О.Г. Сумбатьян // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – №1. – С. 84-102.
85. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч. Сомервіла: У 2-х т. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.

86. Тойнбі А.Дж. Дослідження історії. Скорочена версія Д.Ч. Сомервіла: У 2-х т. / А.Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 2. – 401 с.
87. Трубина Е.Г. Посттоталитарная культура: «все дозволено» или «ничего не гарантировано» / Е.Г. Трубина // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 23-27
88. Україна в геополітичному інтер'єрі кінця ХХ століття. Матеріали дискусії відкритого засідання міжнародного клубу «Політична думка» // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 70.
89. Українські мас-медіа та свобода інформації // Політична думка. – 1994. – № 4. – С. 48-56.
90. Фарукшин М.Х. От культуры конфронтации к культуре диалога / М.Х. Фарукшин, А.М. Юртаев // Полис. – 1992. – № 3. – С. 148-152.
91. Фарукшин М.Х. Политическая культура общества / М.Х. Фарукшин // Социально-политические науки. – 1991. – № 4. – С. 103-112.
92. Флоренский П.А. Вступительное слово пред защитой на степень магистра книги: «О духовной истине», Москва, 1912 г., сказанное 19-го мая 1914 года / П.А. Флоренский // Флоренский П.А. Сочинения: В II-х тт. – Т. I (2). – Столп и утверждение истины: В 2-х ч. – Ч. 2. – М.: Правда, 1990. – С. 817-826.
93. Франк С.Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию / С.Л. Франк // Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992. – С. 13-146.
94. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
95. Фридрих К. Тоталитарная диктатура и автократия / К. Фридрих, Зб. Бжезинский. – М.: [Б.и.], 1956. – 319 с.
96. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; Пер с англ. / Общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
97. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер; Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – 447 с.

98. Хайек Ф.А. Путь к рабству / Ф.А. Хайек; Пер. с англ.. – М.: Экономика, 1992. – 267 с.
99. Хоролець Л. Від «золотої осені» тоталітаризму до справжньої духовної весни // Віче. – 1992. – № 7. – С. 14-17.
100. Хоролець Л. Врятуємо культуру – побудуємо державу / Л. Хоролець // Українська культура. – 1992. – № 10-11.
101. Черевченко Є. Чи врятує нас мистецтво? / Є. Черевченко // Віче. – 1993. – № 5. – С. 87.
102. ¹ Чудинова И.М. Политические мифы / И.М. Чудинова // Социально-политический журнал. – 1996. – №6. – С. 122-134.
103. ¹ Швейцер А. Благоговение перед жизнью / А. Швейцер. – М.: Прогресс, 1992. – 572 с.
104. Шкода В.В. О всеобщем порядке охранения / В.В. Шкода // Практична філософія та правовий порядок: Збірка наукових статей. – Харків: Центр Освітніх Ініціатив, 2000. – С. 97-101.
105. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер; вступ. ст. и коммент. Г.В. Драча при участии Т.В. Веселой и В.Е. Котляровой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 640 с.
106. Шинкарук В. До питання про принципи діалектики як методології суспільствознавства / В. Шинкарук // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 9-10. – С. 25.
107. Ясперс К. Про сенс історії / К. Ясперс // Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. – К.: Ваклер, 1996. – С. 183-210.
108. ¹ Bracher K.D. Totalitarianism [Text] / K.D. Bracher // Dictionary of the History of Ideas. – New York, 1973. – 677 p.
109. Cassirer E. The Myth of the State. – New Haven: Greenwood Publishing Group, 1983. – 303 p.
110. Tucker R. Towards a Comparative Politics of Movement-Regimes / R. Tucker // The American Political Science Review. – 1961. – June. – Vol. 55. – P. 281-289.

111. Friedrich C. J., Brzezinski ZB. Totalitarian dictatorship and autocracy. – Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. – xiii, 438 p.